

М.В. Туркот

*Київський національний лінгвістичний
університет*

**DISPLACED PERSONS У ПОВОЄННІЙ ЄВРОПІ
(ПОЛЬСЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ БІЖЕНЦІ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 40-х рр. ХХ ст.)**

ХХ ст. увійшло в історію як століття масових переселень мільйонів людей різних національностей, які внаслідок лихоліть двох світових воєн чи то тиску з боку тоталітарних режимів (насамперед нацистської Німеччини та Радянського Союзу) були змушені залишити свої домівки та шукати собі постійного або тимчасового пристанища в інших країнах, долаючи при цьому тисячі кілометрів. За приблизними підрахунками близько 160 мільйонів чоловік упродовж ХХ ст. покинули свої рідні місця, ставши мігрантами.

Початок ХХ ст. розпочався масовою втечею вірмен у 1914-1915 рр. після турецької різанини (масакри). Балканські війни і зміна кордонів у цьому регіоні зрушили з місця мільйони людей. Закінчення Першої світової війни викликає ще інтенсивнішу зміну місця проживання величезних мас людей. Окрему еміграційну хвилю викликає більшовицька революція та її наслідки. В 1920-1921 рр. у країнах Західної та Південної Європи опиняється майже півмільйонна російська «біла» еміграція, а також десятки тисяч українців, білорусів, кавказців, які не могли примиритися з комуністичним режимом. Після підписання Лозаннського договору (1923 р.) 1,5 млн. греків було переселено до Греції, а понад 500 тис. турків повертається з Європи до Азії. За умовами Версальського договору з Польщі мало бути виселено кількості тисяч німців.

До наступної переселенської хвилі слід віднести встановлення диктаторських режимів в Європі (1933-1939 рр.), зокрема прихід Гітлера до влади змушує сотні тисяч німецьких євреїв шукати порятунку в сусідніх державах (за даними *M.Proudfoot*, *European Refugees 1939-1952*. у 1933-1939 рр. з Німеччини виїхало 1.151.000 осіб, в основному євреїв); а громадянська війна в Іспанії зумовлює багатотисячну еміграцію іспанців лівих переконань до Франції та СРСР.

Вибух Другої світової війни спричинився до найбільших переміщень окремих груп людей і цілих народів. У 1939 р. дійшло до чергової зміни кордонів на Балканах і, як наслідок, 200 тис. угорців, болгар, румунів та греків змушені залишити свої оселі на шість довгих років. Внаслідок нацистсько-радянської агресії 1939 р. проти Польщі десятки тисяч громадян II-ої Речі Посполитої шукають притулку в Румунії, а звідти переїжджають до Франції й Англії. Просування німецьких військ спричиняє масову втечу від страхіть війни населення Франції, Бельгії, Голландії, Данії, Норвегії, Югославії, Греції, СРСР. Про приблизну кількість цих утікачів свідчить те, що лише у Франції влітку 1940 р. 8 млн. французів рятувалось втечею з німецької зони окупації, виїжджаючи на південь. Щось подібне відбувалось під час фінсько-радянської війни 1939-1940 рр., коли 400 тис. фінів з Карелії шукали порятунку в центральних районах своєї батьківщини.

З окупованих нацистами країн близько 10 млн. французів, бельгійців, греків, голландців, норвежців, поляків, українців, білорусів, росіян, сербів, чехів було вивезено до Німеччини на примусові роботи. До числа тих «цивільних робітників» і остарбайтерів слід долучити ще мільйонні маси військовополонених польської, югославської, бельгійської, французької та радянської армій, а згодом – і цивільних італійців.

Масові переміщення населення (власне депортації) відбувались і на іншому боці фронту. Під час першої окупації балтійських, західноукраїнських та білоруських земель 500 тис. українців, білорусів, естонців, латишів було депортовано вглиб СРСР. Загалом перед початком німецько-радянської війни до віддалених районів Казахстану та Сибіру Кремлем було насильно переселено близько 3,5 млн. людей різних національностей.

льностей. Східна ситуація мала місце й на Далекому Сході. В Китаї, Японії та Індії міграційні процеси охопили мільйони мешканців цих країн. Загалом у повоєнний час населення Азії – поза примусовим поверненням 4,5 млн. японців з тихоокеанських островів і азійського узбережжя – 27 млн. осіб були змушені долати значні відстані, шукаючи собі тимчасового або постійного притулку.

Закінчення Другої світової війни спричинило міграційний процес небаченого ще масштабу. Мільйони німців були змушені покинути Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію, Югославію, Данію, Австрію. 700 тис. угорців переселились з Чехословаччини до Угорщини, сотні тисяч поляків змушені були полишити українські, білоруські та балтійські землі. В СРСР знову відбуваються масові насильницькі міграції населення, кількісні обсяги яких важко точно підрахувати.

На початок травня 1945 р. на німецькій та австрійській території перебувало 16,2 млн. чужинців різних категорій (примусові робітники, військовополонені, в'язні німецьких концтаборів, політичні емігранти та ін.). З них 13,5 млн. становили французи, бельгійці, голландці, перебування яких на землях переможеної Німеччини не створювало особливих складнощів, бо їх повернення додому було питанням кількох тижнів. Водночас для 2,7 млн. осіб шлях на батьківщину з тих чи інших причин був неможливий. Таким чином перед західними альянтами постала проблема опіки над цією масою людей, які кілька років працювали на III-й Рейх, але разом з тим не бажали у своїй більшості повертатися до комуністичного пекла. Відтак уряди західних держав мали вирішувати й проблему *переміщених осіб*, яких було скупчено у т.зв. «таборах ДП» (від англомовного скорочення DP – *displaced persons*).

Після закінчення війни в Західній Європі понад 10 млн. чол. (у т.ч. понад 2 млн. українців та 3 млн. поляків) де-факто набули статусу переміщених осіб. Тимчасову матеріальну допомогу їм надавала «Адміністрація Об'єднаних Націй для допомоги і відновлення» («УНРРА»), яку було створено ще в листопаді 1943 р. Основним завданням цієї організації стала організація репатріації переміщених осіб до країн їхнього походження. Основна репатріація (добровільна і примусова) відбулася влітку і восени 1945 р., після чого залишилося ще близько одного млн. осіб (у т.ч. понад 200 тис. українців), які категорично відмовлялись повертатися на окуповані радянськими військами рідні землі з різних, насамперед, політичних причин. У зв'язку з цим необхідно було шукати інші шляхи вирішення їхньої долі.

Вирішення проблеми ДП ускладнювалось ще й тим, що до ДП входили не тільки примусово вивезені на роботи та в'язні німецьких тюрем та концтаборів, але й колишні військовополонені, які примусово, напівдобровільно або й добровільно служили під час війни в складі німецьких допоміжних частин або Вермахт. Частина з них було трактовано як німецьких громадян, після чого їм було відмовлено у наданні правної і матеріальної опіки УНРРА.

Після закінчення терміну діяльності УНРРА у 1947 р. почала роботу «Міжнародна організація у справах біженців» («ІРО», *International Refugee Organization*), яка проіснувала до 1952 р. Завданням цієї організації крім подальшого надання допомоги переміщеним особам також було їх переселення до країн, уряди яких висловлювали готовність їх прийняти. В 1950-1951 рр. ІРО з метою перевірки усіх ДП запровадила т.зв. *скрінінги* (перевірки), за результатами яких підтверджували або позбавляли людей права на допомогу УНРРА-ІРО, яка згідно з своїм первісним призначенням мала опікуватись лише тими ДП, що опинились на територіях Німеччини та стали жертвами націонал-соціалістичного режиму без огляду на їх громадянство. Проте проблеми, які постали перед УНРРА після капітуляції III-го Рейху, суттєво скоригувала первісні плани. УНРРА змушена була зайнятись репатріацією людей, довготривалою опікою над ДП, забезпеченням їхнього щоденного життя, медичною, санітарною, транспортною опікою, підтримання контактів ДП з їхніми родинами та проблемою об'єднання сімей.

Основна маса цивільних робітників була репатрійована шляхом добровільного повернення на батьківщину ще до того часу, коли УНРРА розвинула свою роботу. Іншу

частину людей – переміщено до таборів, що щільною мережею вкрили Німеччину й Австрію. Водночас наплив нових втікачів зі Сходу лише загострював проблему, адже з плином часу радянська влада вдалась до проведення репресій щодо ДП як «військових злочинців».

До липня 1945 р. табори ДП підлягали Головному штабові експедиційних військ альянтів (*SHAEP*), за дорученням якого ними відав відповідальний за цивільні справи відділ *DP Branche G-5*; потім командування окремих окупаційних (американських, британських та французьких) військ і Міжнародного Комітету в справах біженців у Женеві. Після закінченні переселення ДП правну опіку над рештою переміщених осіб перебрав на себе Верховний Комісар ООН в справах біженців у Женеві. Число таборів ДП постійно зменшувалося: з 493 у 1946 р. до 223 у 1950 р.; у 1956 р. – останні 58 таборів було ліквідовано, а їх мешканців переведено в новозбудовані оселі або до приватних помешкань.

Ще одним радикальним шляхом вирішення проблеми ДП (чим власне й займалось ІРО) стало переселення близько 1,240 тис. осіб. Проте все ще залишалось близько 300 тис. втікачів, захист правових та політичних прав яких (а також ДП) з січня 1951 р. перебрав на себе Верховний Комісаріат в справах втікачів.

Українці, які залишилися в Західній Європі, перебували здебільшого в Німеччині та Австрії, а також на теренах Італії, Бельгії, Данії, Іспанії, Нідерландів, Норвегії, Франції, Швеції. Більшість з них розміщувалась у таборах переміщених осіб, а 25-30% мешкала поза таборами. У 80 таборах утримувались майже виключно (або у переважній більшості) українці, і в них розвинулося широкомасштабне суспільно-громадське, релігійно-культурне та політичне життя. Найбільші українські табори (від двох до п'яти тисяч осіб) містилися в американській зоні окупації поблизу Мюнхена (Карлсфельд, Варнер-Касерне), Авгсбурзі (Соме-Касерне), Міттенвальді (Сгер-Касерне), Регенсбурзі (Гангофер-Зідлонг), Ашафенбурзі, Берхтесгадені («Орлик»), Байройті; у британській зоні в Ганновері та Гайденау; у французькій зоні в Штуттгарті; в Австрії – у Зальцбурзі.

Більше ніж половина з уже згаданих 200 тис. українців переселилися до США або Канади; інші до Південної Америки, Австралії або країн Західної Європи; близько 25 тис. залишилися в Західній Німеччині та Австрії. У 1947-1949 рр. до Великобританії переїхало близько 21 тис. українських переміщених осіб, здебільшого з Німеччини й Австрії. У проведенні цих переселенських акцій допомагали українські організації в різних країнах, у тому числі Центральне Українське Допомогове Бюро та Союз Українців у Великій Британії.

В польських та українських таборах ДП вже в 1945 р. було створене місцеве самоуправління, однак воно не мало жодного впливу на адміністрацію самих таборів, яка контролювалась УНРРА. В цих таборах впродовж кількох років їх існування жваво розвинулося суспільно-громадське, культурно-освітнє, літературно-мистецьке, релігійне життя; проводилась активна видавнича діяльність. Про це свідчать дані за 1948 р., коли в цих таборах діяло 102 народні школи, 35 гімназій, 12 середніх шкіл, 43 фахові школи, виходило 232 періодичні видання, а також було надруковано різними накладами 818 книжок.

Українські та польські політичні біженці та ДП, обравши для себе після закінчення Другої світової війни шлях вигнання, повною мірою пізнали болісну ностальгію за Батьківщиною, перенесли труднощі адаптації в умовах іншомовних суспільств, що дуже часто вимагало від них перекваліфікації. Досить часто українським іммігрантам доводилося зіштовхуватись з недобррозичливим ставленням до себе з боку представників влади тих країн, де вони перебували. Однак, попри всі труднощі вони зуміли стати повноправними громадянами країн свого поселення. Різноманітні джерела свідчать, що як польські, так і українські емігранти зробили вагомий внесок у суспільно-економічний та науково-культурний розвиток суспільств країн свого перебування. В іонаціональному середовищі українці та поляки до сьогодні зберігають національні звичаї та традиції, рідну мову.